

Entrevista a Pilar Roig Picazo, Catedràtica de Restauració de Pintura Mural i Directora del Departament de Conservació i Restauració de Béns Culturals de la Facultat de Belles Arts de la Universitat Politècnica de València.¹

El passat 24 de juny de 2002 vam realitzar una entrevista a Pilar Roig Picazo, un dia qualsevol de la seva activitat a la Universitat Politècnica de València (UPV), que ens va rebre amb gran amabilitat. Durant la nostra reunió, vam tenir el plaer de realitzar una visita per les noves instal·lacions de la Facultat de Belles Arts, destacant els laboratoris d'anàlisis aplicades a la restauració. Després de dues hores molt interessants, ens vam acomiadar en el seu despatx del Departament de Conservació i Restauració de Béns Culturals.

Ana Galán Pérez i M. Teresa Pastor Valls. Diplomades en Conservació i Restauració de Pintura per l'ESCRBCC.
angalanmix@mixmail.com ; maytevals@mixmail.com

UNICUM: *Quin és l'origen de la seva vocació com a restauradora?*

PILAR ROIG: L'origen ja em ve des del bressol. Vaig néixer al si d'una família, la saga dels Roig, en la qual ja el meu avi era restaurador. Després el meu pare, el meu oncle, el meu cosí... Ho he viscut des de sempre. Des de petita ja vaig tenir ganes d'estudiar restauració perquè veia l'ambient del taller de casa meva. Recordo "Les Roques", unes carrosses molt importants dels segles XV-XVII de la processó de Corpus, que després de la inundació de València l'any 1957 van quedar molt malmeses perquè estaven en un local proper al riu, i van haver de ser restaurades pel meu pare. Jo era petita i el vaig ajudar en algunes feines menors com netejar el fang a la cabellera d'Eva.

U: *Com, quan i on es va formar? Cap a on es va orientar la seva formació? Quin és el nexa d'unió amb la Universitat de València?*

1. Pilar Roig amb A. Galán i M. Teresa Pastor durant l'entrevista (Fotografia: J.A. Madrid).

P.R.: Des de petita volia entrar a l'Escola de Belles Arts. Vaig fer el Batxillerat Superior i, en acabar els estudis, em vaig preparar en una acadèmia tot l'estiu i vaig aprovar el difícil examen d'ingrés a Belles Arts. Vaig tenir la sort de tenir el meu pare com a professor, a qui admirava enormement, només poc temps, uns mesos, ja que va morir l'abril de 1968 als 63 anys, jo només tenia 19 anys. Va ser terrible, però vaig pensar que algú el substituïria i tot el que havia fet continuaria.

La primera càtedra a Espanya de restauració la va obtenir el meu pare l'any 1949, any del meu naixement. Va començar de zero i va posar en marxa la restauració a València. Li va donar una gran empenta amb dues especialitats completes, una de pintura i una altra d'escultura. En morir el meu pare, immediatament va sortir una càtedra a oposició a Madrid i la va guanyar un sevillà (València es va quedar amb una única assignatura, de tres hores setmanals). Una disposició de la Direcció General de Belles Arts va ordenar el trasllat de la càtedra a Sevilla.

Vaig acabar la carrera i vaig seguir formant-me en restauració a diferents llocs. Vaig tenir una beca de la Fundació Juan March i

2. Pilar Roig amb A. Galán i M. Teresa Pastor durant l'entrevista (Fotografia: J.A. Madrid).

una altra del Ministeri d'Assumptes Exteriors. Vaig anar a Itàlia, em vaig formar amb Paolo i Laura Mora –eren els millors en pintura mural– en el curs “Examen i Conservació de Pintura Mural” organitzat pel Instituto Centrale del Restauro de Roma. Sempre recordaré Sermoneta i el Castello Caetani en el qual vaig conèixer amb restauradors de disset països. Malgrat el temps que ha passat encara mantinc contacte amb Pentti Pietarila de Finlàndia i Bisrat Bekele d'Etiòpia. Després vaig estar a Florència... Vaig anar portant una trajectòria coherent, per desgràcia sense la tutela del meu pare.

U: Quin ha estat l'origen i l'evolució de les seves responsabilitats dins la Universitat? Quin va ser el camí seguit en la implantació de l'especialitat de Restauració a Belles Arts?

P.R.: Quan l'Escola Superior de Belles Arts es va transformar en Facultat el 1980, van venir a buscar-me els amics i col·legues del meu pare que seguien a la Facultat i no volien que la restauració es perdés. Per mi va ser un repte i, al principi, l'únic que tenia era l'assignatura de tres hores. Llavors, vaig llegir la meua tesina de llicenciatura. Havíem de presentar un projecte d'investigació i defensar-lo davant d'un tribunal, i passàvem de ser professors de dibuix a llicenciats. Tant la tesina com la tesi, la titularitat i la càtedra les vaig dedicar al meu pare.

Un cop superat l'examen de llicenciatura, vaig començar a impartir l'assignatura de Restauració amb l'objectiu de transformar-la en una especialitat completa. Al poc temps, vaig tenir la sort que m'oferissin el càrrec de secretària de la Facultat. El 1986, Justo Nieto, que es presentava per primera vegada a rector, em va demanar que formés part del seu equip rectoral com a vicerectora d'extensió i imatge universitària. Això va suposar un gran canvi i visió de futur: ell creia en la restauració. Vam fer campanya de reivindicació de plans d'estudis nous, on s'incorporessin un seguit de restauradors. Es va crear una Comissió a la Universitat Politècnica de València per elaborar un Pla d'Estudis de Restauració coherent. Després d'un seguit de reunions de treball exhaustives, vaig aconseguir que s'aprovesin

els estudis d'especialitat en Restauració i vam homologar el nostre pla d'estudis amb la resta del territori nacional. Calia posar-lo en marxa, depeníem del Departament de Pintura, però aviat vam aconseguir independitzar-nos i vam implantar els estudis.

Per desgràcia una revisió dels plans d'estudi el 1991 la va convertir en una titulació oberta i van pensar a treure el pla d'estudis de restauració. Jo, que no hi estava d'acord, vaig començar a moure-ho a nivell nacional, des de València. A tots els professors de restauració els vaig enviar un fax perquè proposéssim la mateixa esmena a la proposta de directrius del Ministeri, que consistia que a la troncalitat de les assignatures de segon cicle, “Projectes II. Metodologia, llenguatges i tècniques en la creació de l'obra artística”, s'hi afegís “i la seva Conservació i Restauració” (BOE, dimecres 29 de setembre de 1993). Era una manera de reivindicar que no teníem troncs amb aquest descriptor. No era un caprici sinó una necessitat consensuada que es va aprovar a nivell nacional. Aconseguir-ho va ser l'argument per reivindicar assignatures troncs. València va ser la primera a implantar el pla d'estudis. Igualment, la UPV va sol·licitar al Consell d'Universitats, després de la seva aprovació per la Junta de Govern, l'àrea pròpia de Conservació i Restauració de Béns Culturals, que va ser concedida, per la qual cosa vam poder constituir l'actual Departament Universitari del mateix nom.

U: Quins van ser els temes de defensa de la tesi doctoral i de la càtedra?

P.R.: A València no hi havia cap tesi sobre restauració i vaig apostar per la línia del treball interdisciplinari, és a dir, una tesi que abastés diversos camps i que em permetés parlar amb professors de la UPV i implicar-los en el tema relatiu a la valoració d'obres d'art a través de mètodes científics d'anàlisi, però no hi havia Servei de Radiologia a la Facultat i vaig haver de recórrer a un centre hospitalari.

El que el concurs a càtedràtica de restauració va suposar en aquell moment, va ser avaluar el que hi havia i el que podria fer-

3. Detall del laboratori del Departament de Conservació i Restauració de Béns Culturals de la Facultat de Belles Arts de la UPV (Fotografia: M.T. Pastor).

se, era una visió de futur del que hauria de ser la restauració. La càtedra era un repte, significava recuperar-la després de trenta anys. Un cop obtinguda, vaig fomentar que els companys amb mèrits sobrants anessin obtenint la seva càtedra. Al Departament som en l'actualitat sis catedràtics i vint titulars d'Universitat.

U: Quins consells donaria als estudiants que acaben la llicenciatura o la diplomatura? Quina és la guia general per ser un bon professional?

P.R.: Els aconsello, tant als meus alumnes com als professors ajudants, que tinguin inquietud per saber on són les necessitats en el camp de la restauració. També, a interessar-se en com es tracta la restauració en altres països d'Europa, i complementar la formació en centres d'investigació, assistint i participant en congressos, estades breus a universitats i centres de prestigi internacional.

U: Quina formació completa ha de tenir un restaurador?

P.R.: Un restaurador que sigui bo ha de tenir formació complementària: de biologia, òptica, química, història de l'art, etc. La formació artística és fonamental, és a dir, sensibilitat per entendre i respectar l'obra que té al davant, per admirar-ne l'estil, la composició, el color, la forma... Aquest és l'objectiu del programa de Belles Arts, o del que seria una Facultat de Conservació i Restauració. Cal ser tècnic, artista i científic, i d'aquesta unió, restaurador. No cal que sigui un gran científic, però sí saber el que fan i estudiar-ho per saber llegir i interpretar.

La meua tesi doctoral va ajudar a la documentació científica. Vam obrir el camí de la microscòpia electrònica aplicada a l'art. Vam assistir a un Congrés Internacional de microscòpia a Àvila, on es va mostrar l'aplicació de la microscòpia en la restauració d'obres d'art. El restaurador ha de reunir requisits tècnics, artístics i científics.

U: Quines carències existeixen en els programes d'estudis?

P.R.: Sempre n'existiran mentre no hi hagi una carrera comple-

ta, tot i que hem aconseguit moltíssim. En aquests moments en el nostre departament de la Universitat Politècnica de València impartim 400 crèdits de Conservació i Restauració de Béns Culturals.

U: Les intervencions de la Capella de la Comunió de l'Església dels Sants Joans, així com la que es va realitzar a la Capella de la Mare de Déu dels Desemparats de València, són intervencions que ha dirigit vostè. Què destacaria d'aquestes intervencions que s'erigeixen com un referent en la història de la restauració?

P.R.: Quant a la Capella de la Comunió dels Sants Joans, la va restaurar el meu pare als anys seixanta després de patir un incendi a la Guerra Civil. Després del desastre, va ser restaurada *in situ* injectant consolidant i efectuant una neteja. Gràcies a això es va salvar i ha arribat als nostres dies en perfecte estat de conservació.

No podem dir el mateix de la volta, que en el mateix incendi, quan es van arrencar les pintures de Palomino i se les van endur per posar-les en un mateix suport i col·locar-les, va resultar nefast. S'hauria d'haver fet *in situ*, el mateix que a la capella, però ho va fer un equip diferent, nomenat per la Direcció General de Belles Arts des de Madrid directament, ja que eren experts en arrencaments de murals però no amb aquest sistema. El resultat va ser molt negatiu, i parlem no gens menys de 1200 m².

Em van encarregar l'estudi per informar a la Conselleria sobre l'estat de conservació de les pintures i, arran d'aquest estudi en profunditat i com a resultat, vaig escriure un llibre i vaig presentar un projecte d'investigació i desenvolupament al Ministeri. La Comissió Interministerial de Ciència i Tecnologia ens va concedir un projecte nacional per investigar, renovat tres vegades consecutives. Aquest projecte ha durat nou anys, i hem investigat a fons sobre la tècnica, els materials i l'estil de Palomino. A més, hem introduït les noves tecnologies a partir del tractament digital d'imatges per a la restitució d'aquella volta. Aprofito per donar les gràcies a la CICYT (Comissió Interministerial de Ciència i Tecnologia).

La repercussió científica d'aquest projecte va ser l'aprofundiment en l'estudi de Palomino, que va decantar l'Excel·lentíssim Ajuntament de València a encarregar-nos els estudis previs, i la posterior restauració de la Reial Basílica de la Mare de Déu dels Desemparats, a la volta de la nau central de la qual hi ha 600 m² pintats per Palomino, a través d'un conveni subscrit entre la Fundació per a la Restauració de la Reial Basílica de la Mare de Déu dels Desemparats de València i la UPV. Vam començar l'any 1998 i esperem finalitzar al mes de maig de 2003.

U: Doncs sí que ha durat la intervenció...

P.R.: Això passa a les grans superfícies murals, com a la Capella Sixtina que va durar catorze anys perquè la restauració la van realitzar només tres persones. Quan entrem en el món de la restauració, hem d'anar amb molta paciència, amb temps i amb equips molt controlats perquè hi hagi una metodologia i una sistemàtica operativa uniforme.

U: S'ha comptat amb alguna col·laboració internacional?

P.R.: En aquest treball que fem a la Basílica de la Mare de Déu dels Desemparats, hem comptat des del primer moment amb la col·laboració del restaurador de la Capella Sixtina, Gianluigi Colalucci. El vam fer *Doctor Honoris Causa* de la UPV l'any 1995 i el vam incorporar al claustre de professors per la seva intensa dedicació i interès al nostre treball. Ve tots els anys, fem conjuntament cursos de doctorat i els alumnes veuen des de dalt de la cúpula com estem restaurant les pintures de Palomino. És el nostre assessor i amic.

U: Relacionat amb aquests processos, cap a on es dirigeixen les noves tecnologies aplicades a la intervenció de pintura mural?

P.R.: A facilitar, sobretot, metodologies completes que serveixin de referència per a qualsevol intervenció. La principal característica de les noves tecnologies és agilitar els processos. Sense elles no hauríem pogut sistematitzar els 600 m² de la cúpula, de

manera que poguéssim fer uns diagrames en els quals poder abocar tota mena d'informació, que hem pres a través d'anàlisis químiques, físiques, microbiològiques, deteriorament de pigments, esquerdes, fissures, composició i colorimetria.

Una altra aplicació important és la creació de programes específics de desprojcció de la cúpula de la Mare de Déu dels Desemparats, que és un semiel·lipsoide. Per poder-lo organitzar en meridians i paral·lels l'hem hagut d'estructurar en un espai, desprojectar-lo i tornar-lo pla per, sobre aquest pla, abocar totes les dades que necessitem en els diagrames i tenir localitzada qualsevol informació que es requereixi.

També serveixen per obtenir virtualment una visió del resultat final, una informació virtual de com pot quedar després de la restauració sense fer res, tenir propostes de reintegració cromàtica de diferents criteris i escollir el més adequat en cada cas.

Són eines que ens faciliten enormement la informació, i gràcies a elles podem avançar.

U: Existeix algun nou projecte o conveni amb altres facultats o departaments de la UPV?

P.R.: S'ha aconseguit un nou projecte d'investigació amb el Departament de Projectes Arquitectònic i el Departament d'Enginyeria Mecànica i de Materials de l'Escola Superior d'Enginyers Industrials de la UPV per perfeccionar un robot que ja tenim. Està treballant des del principi en tasques de desenrunament d'espais intercupulars, col·locació d'adhesius i consolidants, així com presa de dades videogràfiques i fotogràfiques ja que es pot introduir en aquests espais amb facilitat, degut a la seva petita mida. Es va dissenyar fa temps, però volem perfeccionar-lo amb braços articulats perquè actuï de manera més puntual i en temes més concrets.

U: Es podria aplicar en tasques de restauració com l'estucat?

4. José Antonio Madrid, Secretari del Departament de Conservació i Restauració de Béns Culturals de la Facultat de Belles Arts de la UPV, davant del reflectòmetre d'IR (Fotografia M.T. Pastor).

P.R.: Està en estudi. El braç articulat serviria per a tasques mecàniques que no necessiten la sensibilitat especial que ha de tenir un restaurador. Mai per a neteja, evidentment, tot i que sí per a la reintegració de grans llacunes, com per exemple si s'utilitza "rigattino", que en ser ratllat requereix un pols uniforme. En zones així es podria utilitzar un braç articulat que realitzés aquestes tasques mecàniques.

U: Deu ser un projecte molt innovador dins de la Unió Europea.

P.R.: Sí. Nosaltres intentem posar en marxa projectes completament innovadors, obrir camins nous perquè si no, no seríem a la Universitat, l'obligació de la qual és la investigació, el desenvolupament, la innovació i, ulteriorment, la seva difusió.

U: Quant a l'aplicació de nous materials, quins resultats estan tenint?

P.R.: No només fem investigacions informàtiques, també dels nous materials que utilitzem i la seva posada en crisi per veure realment si són adequats. Realitzem contínuament assaigs de laboratori, sotmetent a cambres d'envelliment els productes que utilitzem per a la neteja, la reintegració, la consolidació o els morters. Qualsevol producte que utilitzem en restauració prèviament ha estat testat i estudiat al laboratori.

U: Però, segons la seva opinió, creu que poden substituir completament als tradicionals?

P.R.: No, jo crec que no. Hi ha alguns materials tradicionals que tenen uns comportaments molt vàlids. En determinats casos és millor recórrer als materials tradicionals dels quals es té tota una llarga història per comprovar la seva gran coherència ja que, de vegades, després de molts estudis, arribem a la conclusió que no tots els materials moderns o sintètics són els més idonis.

U: De quina manera participa el restaurador en la difusió de les restauracions?

P.R.: Hi ha d'haver campanyes de sensibilització envers el patrimoni, que demostrin que una restauració requereix una anàlisi, una seriositat, un rigor, per no perjudicar l'obra.

Nosaltres, que fem sempre moltes exposicions del nostre treball, realitzem plafons informatius didàctics on expliquem tots els processos i ajudem a reflexionar, sobretot als usuaris –siguin particulars o públics– que de vegades han preferit emprendre ells mateixos les intervencions abans que avisar a un restaurador. Comproven d'aquesta manera la importància de recórrer a un especialista i que es realitzi una sèrie d'anàlisis.

Tot treball ben fet i ben documentat ajuda moltíssim que els propietaris adquireixin aquesta postura tan necessària i que tinguin l'obra en condicions.

U: Coneixem la seva participació activa en els congressos de restauració, quina opinió té sobre el seu funcionament i orientació?

P.R.: Doncs precisament, estem preparant el XIV Congrés de

Conservació i Restauració de Béns Culturals a Valladolid, tenint en compte que és bianual, vol dir que portem vint-i-vuit anys de congressos. Es tracta d'un fòrum actiu d'opinió molt interessant. Crec que el més interessant dels congressos és el debat que se suscita, les preguntes que sorgeixen arran d'una comunicació pública, perquè el llibre d'actes el recull, però en l'exposició oral el ponent s'explica d'una manera molt més fluïda.

D'una altra banda, seria molt interessant que entre congrés i congrés es treballessin temes monogràfics per grups d'especialistes, que es reunissin periòdicament i aportessin les seves conclusions en el següent congrés, on es discutirien.

U: El que passa és que potser encara estem amb l'herència d'aquest secretisme professional que impedeix que les coses s'acabin de transmetre.

P.R.: Això s'ha d'eliminar com abans millor. Hem de ser molt oberts, explicar el que sabem i ajudar-nos els uns als altres. L'objectiu últim és la salvaguarda del patrimoni, i això no ho hem d'oblidar mai.

U: Respecte a les col·laboracions que manté amb altres organismes, com per exemple el CICOP, Restauradors Sense Fronteres...

P.R.: El CICOP (Centro Internacional para la Conservación del Patrimonio) és una ONG que té la seva seu a Canàries i allà hi vaig tots els anys a un màster a impartir classes. La part més interessant del CICOP és que alternativament organitza congressos a Llatinoamèrica i a Europa, amb la qual cosa hi ha molt d'intercanvi d'informació entre ambdós continents. El principal interès és aquesta gran obertura a Llatinoamèrica. Així fem intercanvi d'opinions però amb uns altres països, amb unes altres cultures i amb unes altres circumstàncies.

"Restauradors Sense Fronteres" és una altra ONG, sense ànim de lucre, en la qual també participo, només pel gust de reunir-nos, d'informar sobre la restauració a aquells que els interessi. Aquesta institució té molt de valor, molt d'interès, és gent jove molt emprenedora, amb moltes ganes de treballar que també viatja molt i està fent una gran tasca, també a Llatinoamèrica. És un altre organisme a qui donar suport.

U: I per acabar, com creu que està el panorama actual respecte a altres països?

P.R.: A Espanya, jo crec que anem molt bé, a nivell internacional. A la UPV fomentem la mobilitat del professorat i dels estudiants. Quan els nostres professors tornen d'aquests intercanvis, vénen contents perquè estem a un nivell alt d'investigació i d'aplicacions en el camp de la restauració. Això fa pensar que a Espanya cada cop estem millor.

NOTA

¹ Aquest article ha estat traduït del castellà al català per Dolors Sala Fenés, alumna de 3r curs de l'especialitat de Conservació i Restauració de Document Gràfic de l'ESCRBCC.